

Budova tělocvičny Pod Hradem

Zora Svobodová

Novogotická budova tělocvičny Pod Hradem se nachází v brněnské městské části Brno-střed, v katastrálním území Město Brno, pod úbočím Špilberku v Údolní ulici číslo 3.

Foto: Budova tělocvičny Pod Hradem, pohled z Údolní ulice

Stavba budovy začala v roce 1867 na objednávku brněnského tělocvičného spolku Brüner Turnverein, který se zrodil roku 1861 v jedné vlně s dalšími sdruženími, zásluhou vlivných politiků a podnikatelů usilujících o liberalizaci ekonomického a politického života po dekádě útlaků. Brněnští turnéři se čile zapojovali do veřejného dění, dokonce měli na rozdíl od jiných dobré vztahy s evangelickou církví a společně podporovali tělocvik na školách (4). Návrh budovy zdarma dodal její člen architekt Augustus Prokop (3). S ohledem na omezené finanční prostředky byla hala postavena skromným stylem s maximálním omezením řemeslnických prací. Obvodové stěny byly poměrně tenké, vyztužené opěrnými pilíři jednoduchého gotického stylu. Dřevěná střeška, respektive stropní konstrukce, byla provedena jednoduše, avšak působila odvážně a efektně. Proto byla zmiňována v mnoha spisech o stavebnictví (7). Fasáda tělocvičny sestávala z neomítnutého cihlového zdiva, vysokých stupňovitých štítů, kombinace velkých hrotitých a menších zaoblených oken a opěrných pilířů po celém obvodu. Zdobení bylo provedeno černým dehtovým nátěrem cihel. Tato fasáda se stala základem pro dnešní zevnějšek tělocvičny.

Budova byla dokončená v roce 1867, slavnostní otevření se konalo 28. června 1868. K otevření se konaly ve dnech 28.–29. června 1868 slavnosti. V září 1877 budova vyhořela. Požár zničil část budovy, po zřícení krovu se zbořily štíty podélných průčelí, podélné stěny byly vytlačeny a roztrhány.

Velká štítová zeď, která směřovala ke svahu Špilberku, zůstala stát, ale musela být ihned podepřena, neboť hrozilo její zřícení - při silném větru se i přes opěrné pilíře kývala do stran až o 1,5 metru (1). Odborníci po průzkumu statiky odsoudili zbytek stavby k demolici, budova však byla u veřejnosti tak oblíbená, že znovu povoláný architekt August Prokop zachoval části, které požáru odolaly. Vznikl tak nový projekt (1877–1878), který se příliš neodlišoval od původního. Nova stavba tedy spočívá na základech původní, půdorys je však směrem k městu rozšířen. Vznikla tak nová dvoupatrová přístavba s provozními místnostmi v přízemí a reprezentační společenský sál v patře. Nejvíce změn postihlo samotný sál tělocvičny. Navenek se sice mnoho nezměnilo, avšak konstrukce je odlišného charakteru. Požárem poškozená statika zdíva již neumožňovala napojení klenby a krovu na vrchol stěn, neboť by hrozilo zřícení cele haly. August Prokop proto navrhl důmyslný systém polosloupů a velkých vzpěr, nesoucích celou střechu a klenbu, díky němuž je zatížení stěn minimální. Tiha tedy spočívá na vertikálních polosloupech při stěnách sálu a šikmých dřevěných vzpěrách vybíhajících od jejich úpatí, které protínají vnitřní prostor (9).

Celý sál obíhá galerie, která je více než 3 metry široká. Architekt zde plánoval 2 řady sedadel po celém obvodu (6). Z galerie vybíhají směrem do prostoru sálu trámy, které podpírají dřevěnou klenbu. Nesly 6 velkých lustrů.

Foto: Interiér tělocvičny Pod hradem. Archiv MU

Ve vnitřních prostorách celé budovy si architekt vyhrál s klenbami a stropy. Nad schodiště umístil síťovou žebrovou klenbu a do slavnostního zasedacího sálu v patře vložil dřevěnou konstrukci s krakorcí a šikmými podporami. Architekt navrhl také výzdobu interiéru. Tělocvična, schodiště i sál byly pestře polychromovány, nechyběly malované erby, vitráže, nápisy s pořekadly na téma „cvičení, tělesný a duchovní rozvoj člověka“ (8). Čelní stěna sálu je v části nad galerií tvořena třemi velkými hrotitými okny, protější stěna nad vstupem nesla velkou bystu „otce“ Jahna, zakladatele turnerského hnutí. Byla umístěna na čestném místě uprostřed, obklopena erby – říšským, zemským a erbem města Brna (7).

Zevnějšek stavby je tvořen neomítnutým režným zdívem a vysokou sedlovou střechou. Podélné průčelí je široké, opěrnými pilíři rozdělené na několik opakujících se polí.

Horizontálně je fasáda sjednocena probíhajícími pruhy černě natřených cihel. Mezi některými pruhy se objevují pravidelně rozmístěné kosočtverce, menší tvořené třemi a větší deseti černými cihlami. Pruhy a kosočtverečné motivy se pravidelně vyskytují i na štítech.

Strana budovy směrem do svahu Špilberku je tvořena především velkým štítem. Této stěně dominují tři veliká hrotitá okna vpouštějící maximum světla do haly. Ta stoupají od úrovně galerie téměř až po klenbu v interiéru. Střední okno, největší, je od bočních oddělené dvojicí vysokých pilířů, které se téměř zrcadlově promítají i do interiéru. Tři kruhy nad okny, dnes prázdné, dříve patrně nesly ornamentální či heraldickou výzdobu. V přízemí se nacházejí tři dvojice oken, opět se zaoblenou vrchní hranou. Prostřední z nich je slepé. Stejně jako stěna do ulice je strana ke svahu zkrášlena černě natřenými cihlami s motivy horizontálních pruhů, kosočtverců, kříže a pruhovaného zvýraznění okenních rámu.

Foto: Tělocvična Pod hradem, pohled od svahu Špilberku.

Fasáda do dvora byla utvářena stejným způsobem jako strana do ulice, později ji však překryla novější přístavba. Ke stěně směřující k Besednímu domu byla záhy přistavěna německá chlapecká měšťanská škola (12).

Ještě okázaleji byla zdobena schodišťová hala. Schodiště stoupá od vnitřních dveří vestibulu, na podestě se rozděluje do dvou ramen vedoucích do prvního patra. Odtud bylo možno pokračovat rovně do pracovny tělocvičné rady, prosklenými dveřmi vlevo na galerii nebo vpravo do společenského sálu. Strop tvořila falešná dřevěná síťová klenba s pozlacenými žebry na způsob vkládané dřevěné intarzie (4). Klenba nesla dva velké zdobené lustry, každý o deseti plynových světlech. Stěny

pak pokrývaly bohaté kobercové malby. Vznešenost tohoto prostoru zvýrazňovala trojice obdélných oken a jedno kruhové nad nimi, jejichž skla byla původně obohacena malbami (9).

Poslední honosně zdobenou místností byl společenský sál, který se nacházel v prvním patře největší části stavby. Jemu vévodil těžký trámový strop s hojnými podélnými a příčnými trámy. Dřevěné části byly natřené na černo. Strop obohacovaly pásy a perlovec v bílé a červené barvě doplněný girlandami a rozetami (7). Stěny tu původně pokrývaly zelené kobercové vzory v horní části a imitace tapety sytě červené barvy pod nimi (9). V nedávné době se objevila část této výzdoby pod současným žlutým nátěrem trámů: Na místě odloupané barvy jsou vidět podélné a šikmé žluté pruhy na černém trámu. Výzdobu interiérů provedl, dle návrhu architekta, vídeňský malíř Franz Schonbrunner (7).

Hala zároveň sloužila brněnským Němcům pro „turnfesty“, národní slavnosti, politická vystoupení, ale i pro běžnější společenské akce - zábavy, oslavy, koncerty, bály, přednášky a další (2). Účelu odpovídá bohatství výzdoby, vytvoření společenského sálu v prvním patře, zbudování galerie v hlavním sále i přesně uváděná kapacita místnosti – slavnostní společenský sál mohl nabídnout 160 míst k sezení a 250 míst k stání. Sám architekt August Prokop uvádí, že při slavnostech bylo v hlavním sále, včetně galerie, 1300 míst k sezení nebo při větších shromážděních celá budova pojma až 2300 hostů (7).

Neomítané cihlové polychromované zdívo, tvarosloví akcentované výraznými pilíři, klenbami a štíty na půdorysu chrámového trojlodí, nádherné dřevěné konstrukce a bazilikální zastropení interiéru, původně zdobené polychromií, dodává stavbě až sakrální rozměr. Všechny tyto aspekty jsou srozumitelné při pochopení úlohy, jakou hrál v tehdejší společnosti zadavatel, tělovýchovný spolek „Brünner Turnverein“. Jeho role byla obdobná tělocvičné jednotě Sokol v českém prostředí. Stavba tedy nutně ztělesňovala národní hodnoty a ideály, tělocvična tvořila německé kulturní centrum Brna, jeho koncertní i divadelní sál v době, než byl v roce 1891 na dnešním Moravském náměstí otevřen Německý dům jako středisko německé kultury a domovské centrum všech německých spolků.

Po druhé světové válce už tělocvična sloužila výhradně studentům. Výnosem ministerstva školství a národní osvěty z 30. listopadu 1945 se tělocvična dostala do správy brněnských vysokých škol, Masarykova univerzita ji převzala v roce 1951. Nejvíce se o to zasloužil František Vojta – od roku 1929 významná osobnost brněnské tělovýchovy a sportu nejen ve vysokých školách.

Současný stav ani využití již neodpovídá vrcholné fázi stavby v šedesátých, sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století. Začneme-li od zevnějšku, oproti dobovému nákrese je střecha zbavena veškerých věžiček či světlíků, dekorativní plochy fasády byly v průběhu času několikrát pozměňovány. Nad vstupem zmizelo pravouhlé orámování doplněné erby a i zdobení zdiva černými cihlami se poněkud liší. Z interiéru zmizela všechna heraldická výzdoba, barevná skla jsou nahrazena čirými, a především veškeré malby na stěnách, klenbách a stropě jsou přetřeny bílou barvou. Stejně tak žlutý nátěr překrývá původní barevné zdobení všech trámů a dřevěných částí. Na některých místech je však i dnes patrné bohatství původní výzdoby (2). Funkce místností byla zachována jen v případě vestibulu a šatny. Společenský i hlavní sál nyní slouží výhradně k tělocviku, takže proměna jednotlivých částí je pochopitelná. Stavba je od 3. května 1958 vyhlášena kulturní památkou.

Tělocvičnu dnes spravuje Fakulta sportovních studií Masarykovy univerzity. Exteriér je ve výborném stavu, z vnitřku však zmizely připomínky německé minulosti a hlavně všechna malířská výzdoba. V současnosti v budově Pod hradem sídlí Centrum univerzitního sportu Fakulty sportovních studií, které zabezpečuje výuku tělesné výchovy pro studenty všech fakult Masarykovy univerzity. V každém semestru v rámci svého vysokoškolského studia sportuje kolem 5 500 studentů v rámci povinné i volitelné tělesné výchovy, a to nejen v prostorách tělocvičny Pod hradem, která v současné době nabízí tři prostory – velkou tělocvičnu, posilovnu a malý gymnastický sál.

Samotný tělocvik se u nás rozvíjel od poloviny 19. století, do té doby nebylo obvyklé věnovat se záměrnému cvičení, sportování. Skupinové sporty v dnešním slova smyslu se praktikovaly jen v minimální míře, zřídka se objevovali předchůdci míčových a raketových her. Tělovýchovné aktivity patřily spíše mezi zpěvy a tance (5). Základem tělovýchovy bylo cvičení na nářadích a prostocviky. Mezi prostocviky se řadí obraty, pochod, cviky paží, cviky nohou, výpon, poklek, potřes, úklony, skoky a další. Cviky na nářadích zahrnují cvičení s tyčí, s činkami, na hrazdě, bradla, ručkovaní, kruhy

a další. Dnešní tělocvik nabízí jiné formy tělovýchovy. Současní vysokoškolští studenti navštěvují hodiny „tradičních“ forem – např. basketbal, volejbal, florbal, aerobik, balet, posilovnu a další, a také netradiční nové sporty a pohybové aktivity, jako jsou např. TRX či bossu.

Hala brněnského *Turnvereinu* měla v době svého vzniku a desetiletích po něm mnohem širší využití a větší význam na politickém a kulturním poli, než je tomu nyní. Bývala jedním z hlavních společenských center tehdejšího Brna. Dnes je pro svou jedinečnou stavební hodnotu nepřehlédnutelnou památkou města Brna, která navíc už sedm desetiletí slouží vysokoškolákům a jejich tělesnému rozvoji.

Literatura

- Allgemeine Bauzeitung mit Abbildungen: österreichische Vierteljahrsschrift für den öffentlichen Baudienst, Wien 1883. In Divina, Miroslav (2007). *Hala brněnského „Turnvereinu“*. Bakalářská práce, MU Brno.
- Divina, Miroslav. (2007). *Hala brněnského „Turnvereinu“*. Bakalářská práce, MU Brno.
- Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc. *Entretiens sur l'architecture I-II*, Paris 1863–1872.
- Harm-Hendrich Brandt. (2008). *Srovnání vývoje brněnských a pražských turnerských spolků v letech 1861–1914*. In: Marek Waic (ed.). *Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu*, Praha.
- Klíma, František. (1870). *Tělocvik pro školy národní*, Praha.
- Prokop, August. (1883). *Die Turnhalle zu Brünn*. Allgemeine Bauzeitung mit Abbildungen XLVIII
- Prokop, A. (1904). *Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung. 1–4*, Wien.
- Rostislav Švácha (ed.). (2012). *Česká sportovní architektura 1567–2012. Naprej! Prostor – architektura, design*, o.p.s.
- Tagesbote aus Mähren, 1877–1880. In: Divina, Miroslav. (2007). *Hala brněnského „Turnvereinu“*. Bakalářská práce, MU Brno.
- Zapletal, Vladimír, Kožík, František. (1948). *Dějiny Sokola Brno I*, Brno.
- Zatloukal, Pavel. (2002). *Příběhy z dlouhého století: Architektura let 1750–1918 na Moravě a ve Slezsku*. Olomouc.
- Zatloukal, P. (2006). *Brněnská architektura 1815–1915, průvodce*, Brno.